

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

УДК 342.7:323:364.14

СОЦІАЛЬНІ Й ГУМАНІТАРНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Петрос О. М.,

*д. держ. упр., доц., професор кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України,
м. Київ*

У статті зроблена спроба теоретико-методологічного аналізу соціальних і гуманітарних прав; з'ясовано, що існуючі підходи базуються на широкому, вузькому та звуженому їх розумінні; обґрунтована класифікаційна структура та розкрито зміст системи соціальних і гуманітарних прав як основи для визначення функцій держави щодо їх забезпечення.

Ключові слова: соціальні права, гуманітарні права, структура соціальних прав, структура гуманітарних прав.

Petroie O. M.,

*Doctor of Public Administration,
Associate Professor, Professor of Social and Humanitarian Policy Department , NAPA, Kyiv*

SOCIAL AND HUMAN RIGHTS AND STATE FUNCTIONS TO PROVIDE THEM

The article was an attempt to theoretical and methodological analysis of the nature and content of social and human rights; it was found that current approaches in this sphere are based on a broad and narrower sense it; was proposed classification structure and was revealed the contents of the social and human rights as the basis for determining the functions of the state for their support.

Key words: social rights, humanitarian rights, structure social rights, structure of humanitarian rights.

Постановка проблеми. Соціальні й гуманітарні права є важливою складовою в правовій системі, як такі, що регулюють відносини у ключових сферах суспільства. Ці права складають основу життєдіяльності людини, громадянина, вони посідають важливе місце в загальній системі права та в системі індивідуальних і колективних прав людини і громадянина.

Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасних цивілізованих соціальних правових держав, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є їх ключовим завданням та головним обов'язком. Завдання ідентифікації та класифікації соціальних і гуманітарних прав і свобод людини і громадянина набуває важливого практичного значення для державного управління при розробленні правового забезпечення соціальної і гуманітарної політики, і покликане сприяти забезпеченню повноти їх обґрунтованості, послідовності викладу таких прав у законодавстві, визначенню юридично обґрунтованих засобів їх захисту та створення умов для реалізації.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Права людини, в цілому, та соціальні й гуманітарні права, зокрема, є об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені вивченню теорії держави і права [10], міжнародного права [14], права Європейського Союзу [11], правового режиму як критерію поділу

© Петрос О. М., 2016

права на галузі [7], принципів права [3; 4] та ін. Основу нашого дослідження складають енциклопедичні видання “Юридична енциклопедія”, “Міжнародна поліцейська енциклопедія”, “Енциклопедія державного управління”, “Словник-довідник термінів з європейської інтеграції” [13; 5; 1; 9] та ін., в яких систематизовано наукові підходи і погляди на сутність і зміст ключових правових понять і термінів за темою статті. Важливе значення для нашого дослідження мав аналіз положень Загальної декларації про права людини [1], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [6] та інших міжнародних документів за темою соціальних і гуманітарних прав.

Належним чином оцінюючи внесок міжнародних інституцій, вітчизняних і зарубіжних вчених у становлення системи соціальних і гуманітарних прав, приходиться констатувати, що у сучасній юридичній теорії та правовій практиці, теорії і практиці державного управління відсутнє чітке розуміння, змістовне визначення та диференційоване структурування як соціальних так і гуманітарних прав, що й обумовило вибір теми дослідження.

Метою статі є теоретико-методологічний аналіз підходів до соціальних і гуманітарних прав, обґрунтування на їх основі класифікаційної структури системи соціальних і гуманітарних прав як необхідної умови конкретизації функцій держави щодо їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Соціальні і гуманітарні права складають основу життєдіяльності людини, громадянина, посідають важливе місце в загальній системі права. Термін “право” є складною категорією, що характеризується різноманіттям поглядів, низкою наукових концепцій походження, сутності та призначення права. В “Юридичній енциклопедії” право трактується як “система соціальних загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою” [13]. Автори “Міжнародної поліцейської енциклопедії” розглядають право як: 1) надання людині блага чи можливості; 2) історично обумовлене втілення певної міри свободи і справедливості; 3) сукупність певних потреб людини, закріплених конституційно (право на відпочинок, на охорону праці і т. д.); 4) сукупність правових норм, визнаних державою як регулятор суспільних відносин, що виникає залежно від волі та свідомості людини, відповідає тилу культури та характеру соціальної організації спільноти; 5) система загальнообов’язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються та санкціонуються державою, нею охороняються, виражають волю переважаючої більшості населення в соціально неоднорідному суспільстві, є регулятором найбільш важливих суспільних відносин шляхом визначення точного змісту прав та обов’язків суб’єктів та встановлення відповідальності за їхнє невиконання чи порушення та ін. [5, с. 640–651]. У соціології право інтерпретують як формальний соціальний інститут санкціонованих державою правил поведінки, загальнообов’язкових для населення та державних установ. На рівні держави право розглядається як загальносоціальне явище, що характеризується певною свободою та обґрунтованістю поведінки людей – тобто, відповідними можливостями суб’єктів суспільного життя, об’єктивно зумовленими розвитком суспільства, що є загальними і рівними для всіх однойменних суб’єктів. З таких позицій, соціальні і гуманітарні права можна поділяти на права людини, права об’єднань, груп, верств, права нації, народу, права людства [1, с. 450–453].

Як складна соціальна система, соціальні і гуманітарні права базуються на системі правових стандартів, зміст і обсяг яких обумовлений особливостями функціонування та потребами нормативного регулювання відносин у соціальній та гуманітарній сферах. Соціальна і гуманітарна сфери, як окремі сфери функціонування однорідних, відповідно соціальних і духовних відносин, є важливим об’єктом право-

вого регулювання багатьох галузей права, а соціальні і гуманітарні права є глибоко інтегровані у всю систему правового режиму [7].

Під поняттям “соціальні права” (англ. Social rights) найчастіше розуміють: 1) сукупність прав індивіда у соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні та розпоряджанні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у соціальній сфері; 2) сукупність конституційних прав індивіда, що визначають юридичні можливості людини претендувати на отримання матеріальних благ від держави за настання певних умов; 3) правові норми, які визначають місце людини в соціальній сфері суспільства, забезпечують їй можливість мати, користуватися і розпоряджатися соціальними благами [9, с. 286].

Якщо розглядати окремо соціальну сферу як об’єкт права, то на основі соціальних відносин в його структурі можна вирізнити три підходи до змісту соціальних прав за об’єктом регулювання в залежності від розуміння закладеного у ньому підходу до поняття “соціальне”:

- у широкому розумінні – соціальні права в суспільстві в цілому;
- у вузькому розумінні – соціальні права у соціальній сфері – сфері соціальних відносин суспільства;
- у звуженому розумінні – соціальні права у сфері соціального захисту та соціального забезпечення.

Розглянемо детальніше зміст кожної із означених областей цих прав. Соціальні права у широкому розумінні як синонім (відповідник) терміну “суспільні” охоплюють усі індивідуальні і колективні права і свободи людини і громадянина в усіх сферах суспільства, стосуються усіх чотирьох основних підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної) суспільства як соціальної системи, тобто суспільства в цілому. Цей підхід ґрунтується на соціальних принципах права [3] та висновках про те, що усі індивідуальні і колективні права і свободи людини і громадянина в усіх сферах суспільства (економічній, політичній, духовній і, власне, соціальній) є соціальними у тому сенсі, що вони обумовлені соціумом, суспільством як за змістом, так і за засобами їх здійснення. Зважаючи на це, «несоціальних» прав людини (особи) існувати не може.

Найбільший інтерес для цілей соціальної політики має зміст соціальних прав у вузькому їх розумінні, що включають індивідуальні і колективні права і свободи людини і громадянина у сфері соціальних відносин, які виникають внаслідок статусної взаємодії індивідів, охоплюють тільки ті аспекти суспільного, які визначаються становищем людей у соціальній структурі суспільства, відносинами між соціальними групами та між людьми як представниками різних класів, націй, трудових колективів, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп [12]. У межах цього права реалізуються індивідуальні і колективні права людини і громадянина у сфері соціально-демографічних, етно-національних, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, соціально-трудова, соціально-класових (стратифікаційних) та ін. соціальних відносин.

Окремий блок питань у структурі соціальних прав охоплюють соціально-економічні права (англ. Social and economic rights), що являють собою комплекс конституційних прав індивіда, які визначають юридичні можливості людини у сфері застосування її праці, що включають право на працю та свободу праці, право на вільний вибір професії, право на справедливу винагороду праці, право на безпечні та здорові умови праці, право на об’єднання для захисту інтересів, право на страйк тощо [9, с. 286].

Права у сфері соціального захисту та соціального забезпечення регулюють відносини щодо організації, фінансування і надання матеріального забезпечення, мате-

ріальної підтримки та соціальних послуг населенню для попередження і захисту у разі настання негативних наслідків від соціальних ризиків. Важливим є той факт, що право соціального захисту в Україні виокремилася в окрему галузь права з притаманним йому методом правового регулювання. За оцінками експертів права у сфері соціального захисту належать до сфери інтенсивного правового регулювання з характерними його ознаками: а) юридичний механізм права соціального захисту базується на поєднанні соціального страхування і соціального надання; б) використовується спеціально дозволений тип правового регулювання – дозволено лише те, що прямо передбачено нормою права; в) узгоджуються імперативні (обов'язкові правила поведінки, від яких учасники правовідносин не можуть відступати) та диспозитивні (особа може скористатися або не скористатися своїми правами) норми; г) централізоване регулювання сполучене з муніципальним і локальним; д) (фізичній особі належить право вимоги про надання соціального захисту, а обов'язок з надання соціального блага покладаються на чітко визначених суб'єктів) [4].

Варто зауважити, що на сьогодні не існує також одностайності серед учених і практикуючих юристів щодо кола гуманітарних прав. За тенденціями, які склалися в структурі міжнародного права можна виокремити два найбільш характерні підрозділи гуманітарних прав:

– у *широкому розумінні* – загальні права людини і громадянина (загальні громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права та ін.) [1; 6];

– у *звуженому розумінні* – міжнародне гуманітарне право яке декларує індивідуальні права і свободи людини і громадянина в період збройних конфліктів [14], спрямовані на (поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, поводження з військовополоненими, захист цивільного населення під час війни, застосування тих чи інших видів зброї, доля культурних цінностей, відповідальність за злочини проти миру та людяності та ін.).

Гуманітарні права у найзагальнішому вигляді – це складний комплекс юридичних норм і правил, які охоплюють усю сукупність прав людини. Цей комплекс вважається найважливішим юридичним явищем як на рівні національного законодавства, так і на рівні міжнародного права. На цьому підґрунті сучасні дослідники стали говорити про існування “права прав людини”. Саме таке розуміння притаманне європейському гуманітарному праву – ЄС розглядає гуманітарне право як право прав людини, а політика ЄС в області прав людини зосереджена на захисті громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав [11].

Отже, гуманітарні права у широкому розумінні (або право прав людини) включають індивідуальні права і свободи, стосуються статусу та захисту прав і свобод людини і громадянина, включаючи і правову відповідальність у всіх сферах суспільства. Ці права визначають норми щодо задоволення потреб та інтересів розвитку особистості людини і громадянина як суб'єкта економічних, політичних, соціальних та духовних (гуманітарних) відносин і включають загальні права людини, громадянські і політичні права, економічні, соціальні та культурні права, права жінок, дітей, меншин, біженців та ін.

Гуманітарні права за іншого підходу – Міжнародного гуманітарного права, охоплює міжнародні норми, що визначають права людини в умовах війни або збройних конфліктів. За такого підходу Міжнародне гуманітарне право являє собою сукупність міжнародно-правових норм і принципів, які регулюють захист жертв війни, а також обмежують методи і засоби ведення війни. Правові норми регламентують військові дії з метою обмеження жорстокості воєн та забезпечення дотримання гуманітарних стандартів відносно воюючих, поранених, хворих, військовополонених і особливо цивільного населення [14].

Класифікаційна структура системи соціальних і гуманітарних прав може бути представлена схемою, зображеною на рисунку.

Рисунок. Класифікаційна структура соціальних і гуманітарних прав людини
Джерело: [розроблено автором]

Продовжуючи аналіз існуючих підходів до сутності і змісту гуманітарного права, виходячи із потреб правового забезпечення державної політики є підстави для виокремлення та змістовного визначення ще одного, третього підходу до вузького розуміння гуманітарних прав як підсистеми в системі загальних прав людини, що регулюють права людини і громадянина у гуманітарній сфері. Предметне поле

гуманітарних прав за такого підходу розкривається у вузькому розумінні гуманітарних прав і окреслено сферою унормування індивідуальних прав і свобод людини і громадянина у гуманітарній сфері суспільства (сфера охорони здоров'я, культури, релігії, освіти, фізкультури і спорту і т. ін.).

Комплексні соціальні й гуманітарні права містять норми права, що виникають на основі, по-перше, розвитку соціальної і гуманітарної сфери як об'єкта права, а, по-друге, у результаті урізноманітнення комплексних інститутів права, функціонуючих на стику суміжних галузей права, та, відповідно, користуються правовими режимами, які належать цим галузям (наприклад: права людей з інвалідністю у сфері праці – трудове право, право соціального захисту та ін.).

Залежно від змісту соціальних і гуманітарних прав та значимості регульованих норм, в системі правового регулювання соціально-гуманітарної сфери можна виокремити базові (фундаментальні), профілюючі (спеціальні, конкретизуючі) та комплексні права і свободи людини і громадянина. Такий поділ соціальних і гуманітарних прав логічно впливає із поділу системи права на базові, профілюючі та комплексні галузі права за критерієм правового режиму [10].

Базові (фундаментальні) соціальні і гуманітарні права закріплені в основних законах (насамперед у конституціях), містять вихідні норми права, що регулюють первинні суспільні відносини у соціальній і гуманітарній сферах. Вони наділені вихідними юридичними режимами правового регулювання, що мають особливу значущість для інших галузей права і використовуються ними.

Базові особисті соціальні і гуманітарні права – це природні, основоположні, невід'ємні права людини у соціальній і гуманітарній сферах походять від природного права на життя і свободу, яке від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави та інших людей. Ці права дають людині змогу бути самою собою у стосунках з іншими людьми і державою – вони є загальними, надтериторіальними і наднаціональними. До таких прав належать права людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно до цього особисті права поділяють на фізичні і духовні.

Особисті фізичні права – це права на життя, на охорону здоров'я, особисту недоторканність і недоторканність приватного життя, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне навколишнє природне середовище, житло та ін. Особисті духовні права включають права і свободи на ім'я, честь і гідність, свободу думки (світогляд), свободу віросповідання, право на здобуття вищої освіти тощо).

Центральну групу в структурі гуманітарних прав і свобод складають права на збереження і розвиток національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння; використання та участь у подальшому їх розвитку. До цих прав належать права на: освіту; вільний вибір мови спілкування, виховання, навчання і творчості, доступ до культурних цінностей; користування установами культури; використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва, вільну наукову, технічну і художню творчість, охорону інтелектуальної власності, на доступ до інформації та ін.

Характерною рисою основних прав, свобод і обов'язків є те, що вони рівні і єдині для всіх без винятку – для кожної людини, громадянина, не набуваються і не відчужуються за волею людини чи громадянина, а належать йому/їй за фактом існування та/чи належності до громадянства, вони невіддільні від самої людини та/чи її правового статусу і можуть бути втрачені лише з втратою життя чи, відповідно, громадянства.

Профілюючі (спеціальні, конкретизуючі) соціальні й гуманітарні права містять норми права, які регулюють відповідні сфери суспільних відносин, що пов'язані з первинними суспільними відносинами, і спрямовані на конкретизацію і підсилення дії певних норм базових галузей права (трудова, сімейна, захисту дітей, жінок, молоді та ін.). Якщо основні права і свободи закріплюються за кожною людиною і громадянином, то усі інші (неосновні) права і свободи пов'язані з різними статусами, яких набуває особа. Так, якщо галузеве законодавство, характеризуючи учасників правовідносин, звертається до них як до робітників, депутатів, покупців тощо, то конституційно-правова норма, присвячена правам і свободам, адресована кожній людині і громадянину або кожному громадянину України незалежно від того, чи реалізують вони ці права в конкретних правовідносинах.

За оцінками дослідників права, у сучасних умовах глобалізації, інформаційного суспільства, динамічних змін та активних інтегративних процесів суспільного розвитку поділ права в цілому, а відтак можна припустити, що й соціальних та гуманітарних прав, зокрема, на базові та профілюючі, є, до певної міри умовним. Адже реалізація профілюючих прав зазвичай тісно пов'язана з реалізацією базового права (на життя, на охорону здоров'я, на працю, на соціальний захист, на житло та ін.), що пояснює функціонування на практиці та виокремлення в теорії права комплексних прав.

Обґрунтовуючи важливість диференціації та відповідної ідентифікації окремо соціальних і гуманітарних прав, варто водночас акцентувати, що людина у своїй життєдіяльності глибоко інтегрована у складну багатовекторну систему соціально-гуманітарних відносин, що обумовлює актуальність забезпечення усього комплексу соціально-гуманітарних прав у їх гармонійному поєднанні і тісній взаємодії з іншими системами права.

Висновки.

1. Соціальні й гуманітарні права – це багатоаспектна та багаторівнева система взаємозв'язків та взаємозалежностей усього комплексу правових, соціально-гуманітарних, соціально-правових, гуманітарно-правових відносин сутність та зміст якої визначається: сукупністю базових (фундаментальних), профілюючих (спеціальних, конкретизуючих) та комплексних прав і свобод людини і громадянина; специфікою та взаємопов'язаністю особистих, колективних та змішаних прав і свобод людини і громадянина; існуючими нормами міжнародного, національного, колективного та індивідуального права; межами взятої за основу соціальної і гуманітарної сфери, як об'єкта соціальної і гуманітарної політики; процесами формування, функціонування та рівнем розвитку соціальних і гуманітарних відносин, в цілому, та правових відносин у соціальній і гуманітарній сферах, зокрема, та ін.

2. Систему соціальних прав складають: соціальні права у сфері суспільних відносин; соціальні права у соціальній сфері як підсистемі суспільних відносин; соціальні права у сфері соціального захисту та соціального забезпечення.

3. Ключовими елементами системи гуманітарних прав є: індивідуальні права і свободи людини і громадянина в усіх сферах суспільства (право прав людини); індивідуальні права і свободи людини і громадянина у гуманітарній сфері; індивідуальні права і свободи людини і громадянина в період збройних конфліктів.

Перспективні напрями досліджень. З позицій наукових і практичних потреб формування та здійснення державної соціальної і гуманітарної політики, важливим є завдання аналізу міжнародних і національних документів на предмет ідентифікації соціальних і гуманітарних прав та визначення функцій держави щодо їх забезпечення.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. – Т. 8: Публічне врядування / наук. ред. кол. : В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) [та ін.]; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 630 с.
2. Загальна декларація прав людини схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. *Задорожна С. М.* Загальновизнані принципи права – фундамент міжнародного права і міжнародного правопорядку / С. М. Задорожна // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2014. – Вип. 728. Правознавство. – С. 64–68.
4. *Казанчан А. А.* Принципи права соціального забезпечення України / А. А. Казанчан // Вісник Одеського Національного університету. Сер. : Правознавство / ред. кол. А. С. Васильєв, І. С. Канзафаров. – Одеса, 2011. – Т. 16, вип. 3. – С. 122–127.
5. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Концерн “Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – Т. І. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
7. *Мінка Т. П.* Правовий режим як критерій поділу права на галузі // Теорія та історія держави і права : Філософія права. – 2010. – С. 18–22.
8. *Мірошниченко О. А.* Становлення соціального права України – шлях до розвитку соціальної правової держави [Електронний ресурс] / О. А. Мірошниченко. – Режим доступу : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_Report_15April2014.doc.
9. *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції – Glossary of Terms on European Integration : словник / Я. М. Мудрий ; за ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009. – 588 с.
10. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.
11. *Татам Алан.* Право Європейського Союзу : підруч. для студ. ВНЗ / Алан Татам ; пер. з англ. – К. : Абрис, 1998. – 424 с.
12. *Троцинський В.* Соціальний розвиток / В. Троцинський, О. Петроє, І. Горрес. – К. : НАДУ, 2008. – 192 с.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
14. Rules of international humanitarian law and other rules relating to the conduct of hostilities collection of treaties and other instruments. – Geneva : International Committee of the Red Cross, 2005. – 268 с.

Надійшла до редколегії 01.10.2016 р.

УДК 351.77

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КРАЇН-ЧЛЕНІВ ВООЗ

Лещенко В. В.,

*к. держ. упр., докторант кафедри управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України,
м. Київ*

Розглянуто тенденції розвитку людських ресурсів сфери охорони здоров'я в країнах-членах ВООЗ. Проаналізовано дані Глобальної обсерваторії охорони здоров'я ВООЗ щодо глобальних трудових ресурсів охорони здоров'я та заснованому на потребах дефіциті працівників охорони здоров'я. Зазначено про необхідність активного державного втручання для усунення цих проблем.

Ключові слова: кадрова криза, людські ресурси, охорона здоров'я, планування, політика ВООЗ.

© Лещенко В. В., 2016